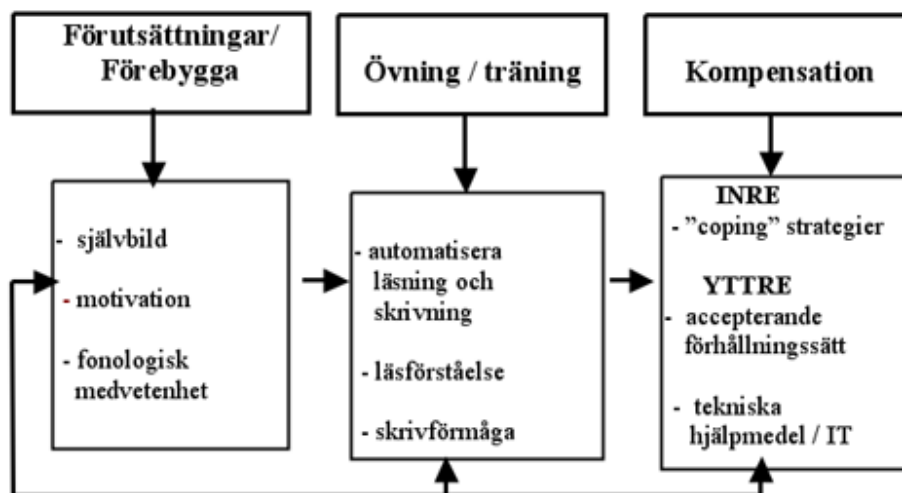

Åtgärder vid läs- och skrivsvårigheter

Av Christer Jacobson

Personer som har läs- och skrivsvårigheter behöver hjälp och stöd för att kunna klara sig i vårt alltmer skriftbaserade samhälle. Hjälpen kan utformas på många sätt. Inom forskningsprojektet Läsutveckling i Kronoberg konstaterades att 3 av 5 barn identifierade med lässvårigheter i åttaårsåldern fortfarande var svaga läsare sju år senare (Jacobson, 1998). Stora framsteg i ordavkodning tycks således vara ett hårdnackat undervisningsproblem. Endast 1 av 5 tidigt lässvaga elever kom ifatt och uppnådde normal ordavkodningsförmåga i årskurs 9. Än mera allvarligt var att den lässvaga gruppens betyg i årskurs 9 i ämnet svenska men också i SO- och NO-ämnena var signifikant lägre i jämförelse med kontrollgruppen, även om grupperna initialt hade samma (icke-verbala) begåvning. Det är således en stor utmaning att finna goda strategier för såväl förebyggande åtgärder som mer effektiva pedagogiska metoder för att förbättra lässvaga elevers ordavkodningsförmåga.

Figur 1 visar en översiktlig modell över tre olika huvudinriktningar som kan användas vid planering av åtgärder för de personer som har för låg läs- och skrivförmåga i förhållande till de krav som ställs. Den beskrivna åtgärdsmodellen skulle kunna användas som en modell för pedagogiska forskningsinsatser. För varje individ gäller det att hitta en lämplig balans av stödinsatser mellan de tre huvudvägarna.

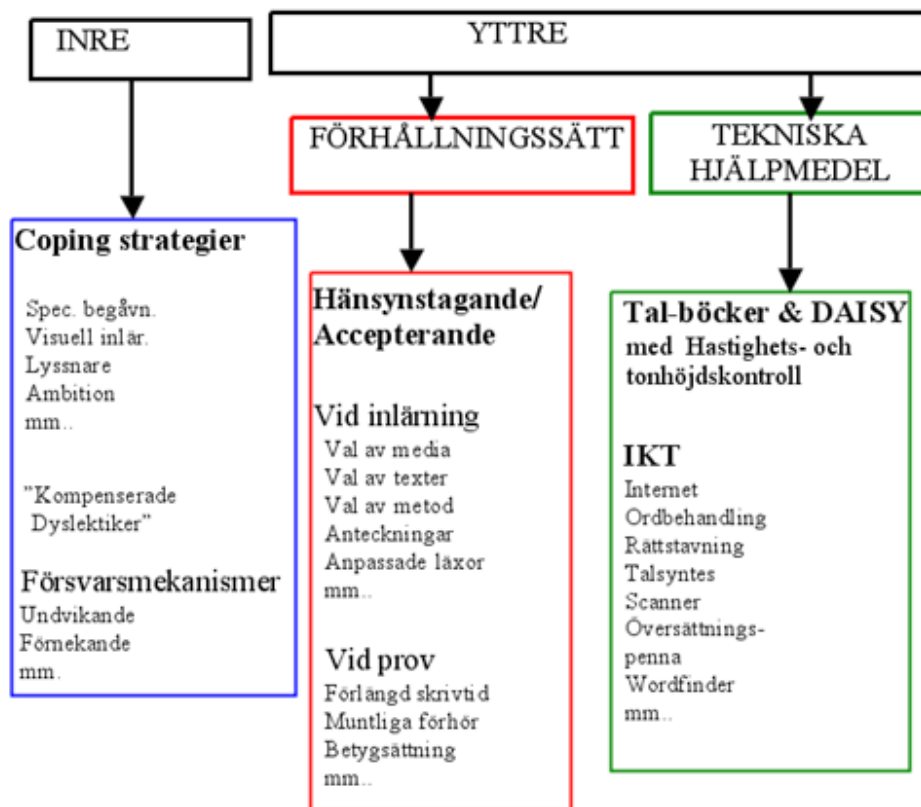

Figur 1. En översiktlig modell för åtgärdsplanering.

Den första inriktningen tar fasta på att försöka förebygga läs- och skrivsvårigheter eller att arbeta med förutsättningar för god läsinläring, såsom en positiv självbild, motivationshöjande åtgärder samt arbete med

grundläggande fonologisk medvetenhet. Den andra inriktningen fokuserar på att öva och träna det som eleven har svårt för, t ex att med olika medel försöka automatisera läs- och skrivefärdigheten. Denna väg har skolan av tradition utnyttjats i mycket hög grad, dvs. att på en mångfald av mer eller mindre beprövade sätt öva det som eleven har svårigheter med.

Den tredje vägen utgörs av olika kompensatoriska åtgärder. Det är nödvändigt att vid sidan om direkt övning i läsning, finna omvägar runt elevernas avkodningsproblem. Framför oss ligger således intressanta utvecklingsmöjligheter av att finna metoder för både inre och yttre kompensation. Kompensation är motivationshöjande för de flesta personer, vilket pilen från ramen med kompensation till ramen för förutsättningar försöker visa. En ökad motivation påverkar i nästa steg viljan att öva och träna. Motivationens betydelse vid läs- och skrivsvårigheter måste lyftas fram. För många personer med läs- och skrivsvårigheter är det nog så att teknisk kompensation ger motivation till att just träna det som man har svårigheter med. I det följande (figur 2) kommer dessa kompensatoriska möjligheter att närmare beskrivas.

Figur 2. Modell över inre och yttre kompensation.

Inre kompensation

Med inre kompensation menas att de flesta individer med svårigheter försöker finna egna vägar runt sina problem. Personer som har ett handikapp försöker på olika mer eller mindre framgångsrika sätt att kompensera sig själva. Vid all behandling bör man försöka underlätta personens egna kompensationsstrategier. Det kan t.ex. vara elever som utvecklar en god lyssningsförmåga där strategin är att försöka komma ihåg det som sägs. Andra elever har en speciell förmåga att koncentrera sig och fokusera väsentligheter eller använda sin goda visuella inlärningsförmåga. Ytterligare andra elever visar en fantastisk envishet att inte ge upp.

Vissa individer kan också kompensera sig på annat vis. Det finns exempelvis elever med en lättare nystagmus (ögondarr) som genom att sitta med huvudet lite snett har hittat en position för bästa visuella input, dvs. en form av inre kompensation. Lärare som tillrättavisar en sådan elev att "sitta rak i bänken" kan i sin okunskap göra ont värre.

Det är alltså fruktbart att fundera på hur man bäst kan stödja en individs försök till inre kompensation. Det är oftast bra att låta eleven få fortsätta med sin "självkompensation" och till och med se till att eleven får utveckla dessa "coping" strategier. Detta underlättas förstås om eleven känner stöd från hem och skola.

För att läsa automatiserat, dvs. snabbt, effektivt och utan ansträngning och krävs en daglig träningsdos under hela grundskoletiden och även upp till och förbi gymnasieåldern. För att bli en god läsare måste man alltså läsa mycket. De finns dyslektiska tonåringar och vuxna som har läst mycket som nu läser ganska bra, åtminstone på sitt modersmål, och särskilt inom områden där de känner sig hemma och på ett ungefär vet vad texterna handlar om. Många kan dock fortfarande ha stavningssvårigheter. Vi brukar i dessa fall tala om "kompenserade dyslektiker". Oftast har de kvar sina fonologiska svårigheter, vilket tydligt kan observeras när man prövar deras fonologiska förmåga, t ex vid läsning av nonsensord.

Försvarsmekanismer Alla elever klarar inte av att använda sig av inre kompensation. Somliga har inte kraft, yttre stöd eller begåvningsmässiga förutsättningar att hitta kompenserande strategier. Många individer som upplever svårigheter och misslyckanden vid läsinlärning brukar "fastna" i mindre effektiva strategier. För att försöka upprätthålla en positiv självbild kan psykologiska försvarsmekanismer utvecklas (Taube, 1987). Det kan vara att förneka att man har svårt för att läsa eller att förringa betydelsen av vara duktig i läsning. En annan strategi är att inte anstränga sig och på så sätt undvika ett misslyckande. Ytterligare ett sätt att upprätthålla en positiv syn på sig själv är att försöka bli duktig i något annat än läsning, exempelvis i

idrott. I en pedagogisk undervisningssituation kan det finnas skäl i att på ett varligt och hänsynsfullt sätt ta hänsyn till sådana försvarsmekanismer

Yttre kompensation

Med yttre kompensation menas ett yttre stöd som kan hjälpa en lässvag person. Här kan man skilja på två yttre kompensationsvägar. Den ena vägen är lärarens och anhörigas accepterande förhållningssätt som är mycket mer än förlängd skrivtid och muntliga redovisningar. Den andra kompenserande vägen är att utnyttja alla de tekniskt avancerade hjälpmedel som idag finns att tillgå och som tycks förbättras i en accelererande takt.

Accepterande förhållningssätt och hänsynstagande.

I den allmänna debatten förekommer ibland uppfattningen att läs- och skrivsvårigheter inte finns och att det bara är en social konstruktion, vars yttersta syfte är att befria eleven eller dennes föräldrar och lärare från ansvar. Det är inte ovanligt att elever med läs- och skrivsvårigheter blir bemötta med ett sådant synsätt i skolan. Budskapet är att om eleven bara anstränger sig så kommer han att lära sig läsa lika bra som sina kamrater. Ibland ackompanjeras budskapet med att alla kan lära sig läsa, förutsatt att eleverna ges meningsfulla texter. Dessa budskap kan lätt uppfattas som ett håv av en elev som fått arbeta med meningsfulla texter, har förstående föräldrar som läst mycket för sitt barn och haft kunniga och engagerade lärare men där eleven ändå har uppenbara svårigheter att kunna avkoda ord snabbt och korrekt. En sådant individ behöver istället ett accepterande förhållningssätt och det gäller alla som arbetar i skolan, oavsett man är ämneslärare, speciallärare eller annan skolpersonal.

Vad kan då ett accepterande förhållningssätt i skolan innebära? Man kan åtminstone skilja på två inriktningar, dels hänsynstagande vid inlärningsfasen och dels hänsynstagande vid olika provsituationer.

1. Vid inläring

Ett sätt att visa hänsyn till elever med läs- och skrivsvårigheter är att sträva efter att välja media, texter och metod efter varje elevs unika svårigheter men också att utnyttja dennes tillgångar, det som eleven behärskar bra. På så vis kan inläringen underlättas. Val av media kan t ex vara olika former av böcker, tidskrifter, film/video eller kanske Internet. De texter som väljs kan vara skönlitterära eller faktatexter i vanlig utformning eller som LL-böcker (Lätt Lästa) och där det finns kunskap om hur en text skall vara

utformad grafiskt för att underlätta läsning. Vad gäller metod så kan det vara individuell läsning, parläsning eller läsning i grupp.

För en elev som har svårt att samtidigt klara av att både lyssna och att skriftligt formulera sig kan en kamrat göra anteckningar som läraren sen kopierar åt eleven. Eleven kan också spela in en lektion på band som han efteråt kan lyssna på och bearbeta. Genom selektiv reduktion av läroboksstoffet är det t ex möjligt att individanpassa läxorna. Möjligheterna är många när det gäller att ta hänsyn till eleverna om man har ett accepterande synsätt. Det är den egna fantasin och inlevelseförmågan som sätter upp gränser för vad man kan göra.

2. Vid prov och betygsättning

Ett accepterande förhållningssätt vid prov och vid betygsättning innebär att alla elever i gruppen inte skall bedömas efter exakt samma mall, med exakt samma uppgifter och på exakt samma sätt. Man kan pröva samma kunskapsområde muntligt i stället för skriftligt, eventuellt med frågor och svar på band.

Vid en undersökning om provens styrande effekt genomförd vid Länskolnämnden i Kronobergs län i början på 80-talet visade det sig att 40 % av eleverna i årskurs 9 menade att de gjorde sig själva bäst rättvisa vid muntliga förhör. Däremot ansåg 100 % av eleverna att lärarna endast tog hänsyn till skriftliga prestationer vid betygsättningen, även om lärarna hävdade att muntliga aktiviteter på lektionerna också vägdes in när de satte betyg. Det trodde emellertid inte eleverna på.

Ett annat sätt att ta hänsyn är att se huruvida eleven har uppnått de övergripande kunskapsmålen för ett ämne, i stället för att kräva godkänt på detaljerade ämnesmoment. Går man ner på momentnivå är risken stor att vissa elever saknar förutsättningar för att klara ett moment men att de kan ha godkända kunskaper och färdigheter för ämnets målnivå.

Följande exempel hämtat från verkligheten visar att lärares olika tolkning av kursmålen kan resultera i helt olika betyg. Två dyslektiska elever med samma kunskaper i engelska på gymnasiet betygsattes utifrån olika kriterier. Den ene eleven fick 'Väl godkänt' därför att läraren utgick ifrån hans muntliga förmåga att tala och förstå engelsk konversation. Den andre eleven fick 'Icke godkänt' därför att dennes lärare vid betygsättningen utgick från elevens nedsatta förmåga att läsa och skriva på engelska. Detta exempel visar på ett dilemma där givna svar saknas om vilka hänsyn man bör ta till olika betygskriterier. Betygsfrågan är komplicerad och behöver således både diskuteras och problematiseras.

För många individer med läs- och skrivsvårigheter är huvudproblemet vid prov inte att kunna läsa frågorna och skriva svaren. Problemet är att klara detta på en begränsad provtid. Genom förlängd skrivningstid skulle elever med dyslektisk problematik hinna genomföra hela provet. Det finns

uppgifter om att amerikanska college-elever med läs- och skrivsvårigheter uppnådde genomsnittliga resultat om provtiden förlängdes med 50 %.

Teknisk kompensation

Möjligheterna att med modern informationsteknik kunna kompensera individer med läs- och skrivsvårigheter är idag mycket stora. Genom att kombinera ett antal tekniska hjälpmedel är det möjligt att "skräddarsy" tekniska lösningar för olika individer. För dyslektiker gäller förmodligen andra kompensatoriska strategier än för elever med mer allmän lässvaghet. Dyslektiker med avkodningssvårigheter har oftast stor nytta av att höra texten. Genom att både se en text och samtidigt höra texten uppläst ökar oftast förståelsen. Detta gäller på svenska, men kanske ännu mer på andra språk, som engelska eller tyska.

För andra personer kanske "förståelse-ökningen" genom att både läsa och höra texten inte blir så betydande. Om det är på grund av brister i ordförrådet som förståelsen sviktar så hjälper det inte med att höra texten. Vissa personer med läs- och skrivsvårigheter har svårt att tillgodogöra sig information och faktatexter inlästa på band medan det för andra individer kan vara till mycket stor hjälp.

IT-stöd kan användas både vid allmän språkinläring och för dyslektiker. Det finns pedagogiska likheter mellan språkinläring och dyslexiundervisning som kan ge ömsesidiga fördelar. Ett begrepp som börjar användas alltmer är ICT (Information and Communication Technology), där även kommunikationsaspekten framhävs. ICT kan användas på följande sätt:

- * **Stöd för läsning** (talande böcker, skärmläsningssystem).
- * **Stöd för skrivning** (talande ordbehandlare, program med inbyggd bild- och ordbank, ramprogram för planering (mind-map program), stavningskontroll).
- * **Stöd för träning** (keyboard-träning, ordförrådsuppbyggande program, stavningsträning, träning av ett andra språk).
- * **Stöd vid översättning** (översättningspennor, Wordfinder, Wordpoint mm)

Många hjälpmedel utnyttjar datortekniken alltmer. Det yttersta målet med läsning är läsförståelse. Det är vår övertygelse att förståelsen för många elever skulle öka om text och tal presenterades samtidigt. Detta kan göras med **bandspelare** som enkelt kan variera bandhastighet och tonhöjd eller med **talsyntes**. Dessa hjälpmedel bör kunna användas mer än vad som görs idag. Man kan lyssna på en inläst text med extra långsam hastighet och följa med i texten om man vill, men ändra tonhöjden så att det låter nästan normalt och inte som ett 'brölönde' som det ju blir utan tonhöjds-kontroll. Med samma apparat kan du också lyssna på en uppläst berättelse med ökad hastighet och utan att det låter 'Kalle Anka'. För en dyslektiker är det

utomordentligt bra om man ibland kan höra en text extra fort medan man en annan gång vill höra en text extra långsamt.

Vid studier av främmande språk borde **Läspennor**, som nu finns i versioner som scannar ord, lagrar, översätter och uttalar ord samt **Elektroniska ordlistor** som snabbt hittar de ord man söker, kunna bli mycket värdefulla hjälpmedel i klassrummen. Dessa hjälpmedel översätter ord snabbare och enklare än konventionella ordböcker. Det blir roligare att läsa engelsk text när man slipper slå i uppslagsverk och troligen lär man sig också fler glosor.

Det finns idag många datorprogram konstruerade för den stora engelskspråkliga marknaden som, eventuellt med vissa modifieringar, skulle kunna användas även i Sverige. Kanske skulle programvara avsedd för yngre engelsktalande elever kunna användas för svenska "nybörjare" vid undervisning i engelska.

Avslutande synpunkter

Kompensatoriska stödåtgärder i form av tekniska hjälpmedel kan användas som ett medel att inkludera allt fler elever i klassrummets gemenskap och möjliggöra en skola som försöker utjämna olika former av funktionsnedsättningar. Man skall inte behöva gå ifrån sin grupp för att få individuell hjälp. Med lämpliga hjälpmedel kan man individualisera inom klassrummets väggar. Närsynta elever med glasögon (som kompenserar elevens funktionsnedsättning) inkluderas med lätthet i vanlig undervisning tillsammans med sina kamrater i klassen. Kompensatoriska hjälpmedel för elever med läs- och skrivsvårigheter borde bli lika självklara. Vi måste emellertid hålla i minnet att många av de beskrivna tekniska hjälpmedlens möjligheter för individer med läs- och skrivsvårigheter ännu så länge i hög grad utgår från ett teoretiskt perspektiv och att de praktiska erfarenheterna om teknikens användbarhet ännu inte har prövats praktiskt i tillräcklig omfattning. De resurser i form av teknisk kompensation som finns idag och som ständigt utvecklas kommer med stor sannolikhet att öka läsandet och skrivandet för både dyslektiker och alla andra individer som har kommit efter i sin skriftspråksutveckling. Man skulle kunna formulera slutsatsen "kompensation ger motivation för prestation". Detta förutsätter att läsande miljöer skapas i våra klassrum och på många andra håll i vårt samhälle, inte minst på alla institutioner som vänder sig till barn och ungdom. Mycket läsande, i lässtimulerande miljöer, är bästa sättet att skaffa sig den läsförmåga som krävs för ett aktivt deltagande i samhälls- och arbetsliv. Delaktighet i textvärlden är viktigt för både en social och kunskapsmässig utveckling. Om läsning och skrivning erbjuder stora svårigheter för många elever så blockeras möjligheterna till en väsentlig kommunikationsform. Det är därför viktigt att försöka ge våra elever verktyg som gör att de kan hantera skriftspråket, kommunicera med andra och känna delaktighet trots

att de inte själva förfogar över en god skriftlig kompetens. På samma sätt som talsynteser kan vara viktiga hjälpmedel för synskadades möjligheter att delta i samhällslivet så skulle dessa kompenserande redskap kunna användas av läs- och skrivsvaga individer.